

Nepriklausomybės idėja, trėmimai ir Baltijos šalių kolonizavimas (1940–1991 m.)

Tarptautinė politika tautų nepriklausomybės idėjos atžvilgiu XX a. pradžioje po Pirmojo pasaulinio karo radikaliai skyrėsi nuo tarptautinės politikos šiuo klausimu XX a. viduryje po Antrojo pasaulinio karo. Pagal 1919 m. Versalio taikos sutartį (14 Vudro Vulsono tezių) tautų politinė priklausomybė buvo nustatoma apsisprendimo principu. Tai lėmė Austrijos-Vengrijos ir Rusijos imperijų, taip pat Baltijos tautų nepriklausomybę. Po Antrojo pasaulinio karo šie klausimai buvo išspręsti sąjungininkų konferencijose 1943 m. Teherane ir 1945 m. Jaltaje nesuteikiant aneksuotų teritorijų tautoms apsisprendimo teisės. Dėl to pagal vadinamąjį Hitlerio ir Stalino 1939 m. rugpjūčio 23 d. „paktą“ okupuotos Baltijos šalys liko Sovietų imperijoje.

Šios šalys buvo okupuotos pagrasinus panaudoti Raudonosios armijos pajėgas – 400 tūkst. kareivių, – sutelktas 1940 m. prie rytinių Baltijos šalių sienų. Jos buvo penkis kartus didesnės už šių šalių ginkluotąsias pajėgas karių skaičiumi ir dar daugiau – šarvuota technika bei kovine aviacija. Faktiškai Baltijos šalis Josifui Stalinui dovanojo paskutinis jo politinis draugas Adolfas Hitleris atsidėkodamas už tai, kad galėjo sėkmingai pradėti Antrąjį pasaulinį karą. Demokratinių Baltijos šalių – Latvijos, Lietuvos ir Estijos – užgrobimą pripažino neatitinkančiu tarptautinės teisės ne tik teisininkai ir istorijos tyrėjai, bet

ir *de jure* nepripažino apie 20 demokratinių pasaulio šalių. Baltijos šalių okupavimas ir sovietizavimas masiniais trėmimais, kai be teismo ir tardymo buvo ištremta daugiau kaip 100 tūkst. žmonių, ne tik vyrų, bet ir moterų, buvo savotiškas pasipriešinimo sovietinei santvarkai judėjimo katalizatorius.

Baltijos šalių okupavimas ir aneksavimas įėga 1940, 1944–1945 m., tragiški šių tarptautinių nusikaltimų padariniai paskatino nepriklausomybės idėjos atgimimą ir ši idėja Baltijos tautose tapo vyraujanti. Baltijos tautos bolševikai persekiojo pagal nacionalinį ir socialinį požymius, naciai – pagal rasinį, paskui vėl bolševikai pagal socialinį ir nacionalinį požymius; taip buvo sunaikinta ne tik demokratinė, politinė, ekonominė ir kultūrinė Baltijos tautų struktūra, bet ir politikos, ekonomikos ir kultūros elitas, kurį amžiais kūrė šios tautos. Minėti įvykiai parodė, kad Baltijos tautos gali išsivaduoti vieninteliu būdu – atsikračiusios okupantų ir atkūrusios savo šalių nepriklausomybę.

Nepriklausomybės idėją įtvirtinti padėjo skirtinga Baltijos tautų ir slavų tautų vertybių sistema, taip pat žemesnis kolonistų išsilavinimo lygis, privilegijuota jų padėtis ir tai, kad rusų kalbai praktiškai buvo suteiktas valstybinės kalbos statusas, lėmęs suprastėjusią mokymo kokybę dėl mokymo rusų kalba. Dėl viso to nacionalinis klausi-

mas tapo svarbiausiu neišspręstu klausimu SSRS, tačiau imperija neturėjo nei noro, nei institucijų šiam klausimui spręsti.

Didelės tautos savo tautiškumą dažniausiai nustato pagal teritorinę priklausomybę, o nedidelėse Baltijos šalių tautose, juolab realiai naikinamose, į pirmą planą iškilo vadinamasis stichinis nacionalizmas ir stichiškai atsiradusi nepriklausomybės idėja. Svarbu ir tai, kad pasipriešinimo kovų fronte susivienijo Baltijos šalys ir šių šalių išeivijos organizacijos užsienyje.

Nė vienos Baltijos šalies gyventojai niekada nesutiko su denacionalizacija, asimiliacija ir prievartine kolonizacija. Šių šalių tautos buvo įsitikinusios, kad jų nacionalinė nepriklausomybė yra pagrįsta įstatymais, taip pat politiškai ir istoriškai.

Baltijos šalių nepriklausomybės idėja okupacijos laikotarpiu buvo reiškiamą:

- 1) dokumentais, protestais;
- 2) ginkluotojo ir neginkluotojo pasipriešinimo judėjimu;
- 3) Vakarų išeivijos veikla;
- 4) spontaniška opozicija;
- 5) iš dalies tų šalių komunistų judėjimu¹.

Abiejų okupacinių režimų kolaborantai 1940–1950 m. sutiko su autonomija, netgi tik ekonomine, o tautos norėjo visiškos nepriklausomybės.

Ir Trečiasis reichas, ir Sovietų Sąjunga savo imperinę politiką Baltijos šalyse okupacijos metu vykdė remdamosi senovės principu „skaldyk ir valdyk“ (*divide et impera*). Galima gana tiksliai nustatyti svarbiausius nepriklausomybės idėjos naikinimo etapus ir formas, kuriomis mėginta tai daryti.

Baltijos tautų pasipriešinimo abiem totalitarinėms okupacijoms istorijos tyrimas įrodo, kad ginkluotą ir neginkluotą kovą, taip pat dvasinį pasipriešinimą labiausiai skatino nepriklausomybės idėja.

Šios idėjos sudedamoji dalis buvo ne tik Baltijos valstybių suverenitetas, bet ir kova

dėl Baltijos tautų istorijos, kalbos, kultūros, religijos ir buities atgimimo. Po Baltijos šalių okupacijos 1940 m. kova dėl nepriklausomybės kartu apėmė ir kovą dėl minėtų nepriklausomybės liekanų.

Abiejų totalitarinių imperijų – Trečiojo reichio ir SSRS – veiksmai Baltijos šalių atžvilgiu turėjo daugiau bendrumo nei skirtumų. Baltijos šalis abi imperijos laikė neatskiriama savo geopolitinės erdvės dalimi ir jų senbuvų tautų („superetnosų“) nuolatine gyvenamąja vieta. Abi imperijos Baltijos šalis okupavo jėga ir abi nesuteikė nepriklausomybės, užtat kaip oficialią kalbą įvedė savo kalbą, taip pat savo administraciją ir nustatė ideologinį bei administracinį pavaldumą imperijos centrui. Abi imperijos persekiojo Baltijos valstybių gyventojus praktiškai be teismo ir tardymo, pagal požymius, nepriklausančius nuo pačių gyventojų – rasinį, socialinį ir nacionalinį. Abi imperijos jėga trėmė gyventojus priverčiamiesiems darbams, taip pat siuntė į savo imperijų kalėjimus ir lagerius, kuriuose daugelis buvo sunaikinti.

Komunistinis totalitarizmas, po 1940 m. okupacijos gyvavęs dar 50 metų, naudojo prieš nepriklausomybės idėją įvairias struktūras ir priemones: humanitarinius mokslus, mokyklą, žiniasklaidą, agitaciją ir propagandą, taip pat visas valstybinės cenzūros ir autorių savicenzūros rūšis bei formas. Integruojant kalbą ir istoriją, bet kurią tautą galima pastūmėti integracijos kryptimi.

Rusijos trečiojoje imperijoje rusai savo apsisprendimą ir tapatumą įvardijo kaip „Dievo siųstą tautą“, o SSRS po J. Stalino kalbos 1945 m. gegužės 11 d. Maskvoje juos imta vadinti „pirmąja nacija tarp Sovietų Sąjungos nacių“, „didžiąja rusų tauta“, „superetnosu“, kurio nacionalizmas atitinka proletariato interesus, internacionaline liaudimi, o jų kalbą – internacionaline kalba.

Sovietinėje armijoje, partinėse institucijose, įmonėse ir įstaigose, mokslo institutuose,

mokslinėse konferencijose ir susirinkimuose buvo kalbama tik rusų kalba. „Sąjunginio etnos idėjos“ tapo vyraujančiomis idėjomis, ir tai turėjo padėti Baltijos šalis integruoti į imperiją. Visų imperijų kolonistams visada buvo sunku išmokyti savo kolonijinių tautų kalbą ir perimti jų kultūrą. Tą įrodo ir tas faktas, kad kolonistai per penkiasdešimt metų Baltijos šalyse taip ir nesugebėjo išmokyti tų tautų kalbų.

Kalba ir „*alma mater imperium*“ idėjos buvo primestos prievarta, todėl sugriuvus SSRS jos už Rusijos ribų greitai išnyko.

Komunistinė ir nacistinė propaganda visais būdais stengėsi ne tik pagrįsti savo politinį, ekonominį ir dvasinį terorą, masinį gyventojų naikinimą, bet ir „ištrinti“ iš tautų atminties visus tuos teigiamus dalykus, kurie buvo susiję su nepriklausomybės metais². Akademikas Aleksandras Drizulis dar 1986 m. akademiniame „žydrajame stebukle“ – „Latvijos SSR istorijos“ dvitomyje – teigė: „Šie paktai garantavo Baltijos šalių nacionalinį suverenumą.“³

Kitokios informacijos, išskyrus neigiamą, apie nepriklausomybės idėją ir nepriklausomas Baltijos šalis, nuo 1944 iki 1985 m. nebuvo nei moksle, nei mokykloje, nei žiniasklaidoje.

Nemažą vaidmenį stiprinant nepriklausomybės idėją Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atliko Katalikų ir Liuteronų bažnyčios. Dauguma kolonistų buvo netikintieji, ir tik nedaugelis ieškojo sąlyčio su Stačiatikių bažnyčia, kuri sovietiniais laikais buvo prosovietinė.

Nors ginkluota kova dėl nepriklausomybės visada buvo susijusi su neginkluotuoju pasipriešinimu, ji daugiausia vyko kaimo vietovėse ir smarkiai trukdė kaimų ir mažų miestelių kolonizavimą.

Vėlesniais metais neginkluotojo nacionalinio pasipriešinimo centrai persikėlė tiek į mažesnius, tiek į didelius miestus. Taip įvyko

iš dalies dėl to, kad aktyvesni kaimo gyventojai persikėlė į miestus, kurie taip pat buvo dvasinio gyvenimo židiniai.

Už nepriklausomybės idėjos skelbimą SSRS buvo baudžiama pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58 str. ir pagal cenzūros „Sąvado“ 25 str. „Kova su antisovietine agitacija bei propaganda ir buržuazinio nacionalizmo apraiškomis“. Kovai su buržuaziniu nacionalizmu buvo priimta dešimtys nutarimų, potvarkių, įvairių lygių įsakymų. Kadangi rusiškojo buržuazinio nacionalizmo SSRS nebuvo, tai kova Baltijos šalyse buvo nukreipta prieš ten gyvenančius lietuvius, latvius ir estus. SSRS generalinės prokuratūros duomenimis, 1954–1985 m. vien už antisovietinę propagandą ir agitaciją Baltijos šalyse buvo nuteista apie 7 tūkst. žmonių.

Nepriklausomybės idėja dvasiškai vienių latvius, lietuvius ir estus, nors okupacijos laikotarpiu savo žemėje jie buvo laikomi priešais. Lietuviai, latviai ir estai imperijoje jautė vieni kitų draugišką paramą. Tačiau kintanti Kremliaus pozicija šių šalių atžvilgiu, taip pat mažėjantis komunistų vadovų nacionalinės savimonės lygis lėmė ir nevienodus darbo jėgos išvežimo ar įvežimo į Latviją, Lietuvą ir Estiją rezultatus, nors šių šalių gyventojai priešinosi tam, kad būtų suteikta „broliška pagalba kadrų“ ir sudarytos sąlygos Baltijos šalyse viešpatauti „sąjunginiam etnosui“.

Nepriklausomybės idėją ir jos skelbėjus naikinti Baltijos šalyse pradėta iškart po „išvadavimo“, t. y. antrosios šių šalių okupacijos 1944–1945 m. Žmonės imta persekioti pirmiausia pagal sąrašus, kuriuos SSRS ir Vokietijos karo metu sudarė smogikai ir žvalgybinės grupės, nusiųstos į Baltijos šalis iš SSRS teritorijos. Į šiuos 1943–1945 m. sąrašus buvo įtraukti ne tik savivaldos darbuotojai, bet ir mokytojai, laiškanėšiai ir kiti vokiečių „pakalikai“ bei nacionalistai. Sąrašus minėti

sovietų „užsienio darbuotojai“ išsiuntė į SSRS NKGB Maskvoje.

Antra, imta persekioti nacionalinio pagrindžio ginkluotojo ir neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai. Trečia, persekiojimų aukomis tapo apie 350 tūkst. Baltijos šalių gyventojų, pabėgusių nuo Raudonosios armijos puolimo 1944–1945 m., šeimų nariai.

Okupuotų tautų naikinimu ir trėmimu iš „pakto zonos“, kurią SSRS užgrobė pagal Hitlerio ir Stalino 1939 m. rugpjūčio 23 d. slaptą susitarimą, taip pat iš Ukrainos ir Kaukazo, pokario metais buvo tęsiama VKP(b) CK didžiaivalstybinė politika, vykdyta dar 1937–1938 m. per vadinamąsias nacionalistines akcijas. Jomis siekta sukurti bendrą didžiarusiškąją valstybę – turėti vieną generalinį sekretorių, vieną liaudį, vieną komunizmą (caras, tauta, stačiatikybė).

Abiejų totalitarinių okupacinių režimų svarbiausias tikslas buvo sunaikinti Baltijos tautų gyvybinę jėgą, o kovotojai dėl nepriklausomybės pirmiausia siekė išsaugoti šią jėgą.

Norint išsaugoti gyvą nepriklausomybės idėją dviejų totalitarinių režimų laikotarpiu reikėjo nuolat saugoti Baltijos tautų gyvąją

jėgą. Lietuvos vadovai abiejų okupacinių režimų sąlygomis šiam tikslui nuveikė labai daug, tam nepagailėjo net savo laisvės (generolas Povilas Plechavičius 1943 m.). Estijos vadovai (Nikolajus Korotas 1949 m.) prašė Kremliaus palikti estų valstiečius Estijoje, o Latvijos vadovai (O. Dankersas, R. Bangerskis, J. Kalnberzinis) ne tik nesipriešino latvių tautos gyvosios jėgos naikinimui, bet netgi skatino okupantų politiką. Todėl, pasak Pietų Iliinojaus universiteto profesoriaus Kevino O’Konnoro, Latvija, palyginus su kitomis Baltijomis respublikomis, buvo labiausiai represuota ir surusinta⁴.

Kartu su beveik šimtątūkstantine Pabaltijo karinės apygardos kariuomene, kaip ir Ivano IV Rūsčiojo žygių laikais, čia ne tik atsikraustė karininkų šeimos ir jų giminės, bet ir prasidėjo organizuota ir stichiška kolonizacija: 1944–1989 m. į Baltijos šalis atvyko apie 7,4 mln. migrantų – „sąjunginio etnos“ atstovų, daugiausia rusų valstiečių iš SSRS kaimų glūdumos. Lietuvoje ginkluotasis pasipriešinimas buvo stipresnis, o miestų gyventojų mažiau, todėl čia atvyko apie 2,2 mln., į Latviją – 4 mln.⁵, o į Estiją –

*Lentelė. Sovietiniai (komunistiniai) gyventojų trėmimai ir Baltijos šalių kolonizavimas 1940–1990 m.*⁶

		Lietuva	proc.	Latvija	proc.	Estija	proc.	Iš viso	proc.
1.	Gyventojų skaičius 1939 m.	2 960 000	100	2 000 000	100	1 130 000	100	6 090 000	100
2.	Pabėgėlių į Vakarų 1944–1945 m.	1 000 000	0,3	120 000	6	80 000	7	300 000	4,9
3.	Civilių gyventojų netektys per pirmąją ir antrąją sovietines okupacijas (ištremta, suimta, nužudyta)	383 900	13	200 000	10	86 000	7,6	669 900	11
4.	Migrantų iš SSRS (organizuotų ir neorganizuotų)	2 200 000	79	4 000 000	200	12 000 000	105	7 400 000	12
	Iš jų:								
5.	SSRS kolonistų	3000	0,1	900 000	45	241 200	21,3	1 144 200	20,6
6.	„statusinių“ 1989 m.		77		52		61,5		29,7

apie 1,2 mln. žmonių, tai sudarė 115 proc. vietos gyventojų. Migrantai Latvijoje sudarė daugiau kaip 200 proc. vietos gyventojų. Iš jų Latvijoje nuolat gyventi liko 900 tūkst. (45 proc.) žmonių. Estijoje iš 1 mln. 200 tūkst. (105 proc. vietos gyventojų) nuolat gyventi liko 241 200 žmonių (21,3 proc.).

Tai įrodo, kad nepriklausybės netekimas buvo tolygus Baltijos tautų netekčiai. Vietiniams Estijos ir Latvijos „nacionalkomunistams“ šeštajame dešimtmetyje ėmus priešintis pernelyg didelei „broliškai pagalbai kadrais“, jie tuoj pat buvo demaskuoti kaip „buržuaziniai nacionalistai“ ir iš Estijos komunistų partijos pašalinta apie 200, o iš Latvijos komunistų partijos – apie 2000 „nacionalkomunistų“.

Totalitarinio komunizmo ideologija pagrįsta Sovietų Sąjunga nuo pat jos įkūrimo iki 1985 m. buvo viena didžiausių genocido imperijų (*Global Genocide Ideology*)⁷, nes ši valstybė naikino žmones pagal socialinius ir etninius požymius. Totalitarinis komunizmas buvo strateginio ir taktinio genocido sudedamoji dalis.

Paskutinis etapas okupantams naikinant nepriklausomybės idėją buvo Baltijos šalių apgyvendinimas savo žmonėmis, kurie vietos etninį statusą pakeitė „sąjunginiu etnosu“. Baltijos šalių kolonizavimo procesas prasidėjo taip: 1942–1944 m. SSRS teritorijoje buvo parengtos lietuvių, latvių ir estų organizacinės grupės, kurias sudarė apie 5 tūkst. Rusijos lietuvių, latvių ir estų, taip pat „sąjunginio etnos“ atstovų; tarp pastarųjų buvo iki 90 proc. sovietinių pareigūnų ir apie 50–70 proc. Lietuvos, Latvijos ir Estijos miestų ir apskričių vietinio administracinio aparato vadovų 1945–1946 m.

„Išvadavus“ Baltijos šalis prasidėjo jų kolonizavimas apgyvendinant miestuose, daugiausia pabėgusių nuo Raudonosios armijos žmonių butuose, dešimtis tūkstančių demobilizuotų „išvaduotojų“, o Rygoje dar

buvo įkurdinta keli tūkstančiai štabo karininkų su šeimomis, kurie turėjo aptarnauti dešimtis Pabaltijo karinės apygardos štabų.

Baltijos šalių pokarinio sovietizavimo laikotarpį galima suskirstyti į du etapus: sovietizavimas kartu vykdant masinius trėmimus (1940–1950 m.) ir sovietizavimas be masinių trėmimų (1951–1991 m.). Pirmasis etapas chronologiškai ir pagal turinį sutampa su Baltijos šalių politinio, administracinio ir ekonominio integravimo į SSRS laikotarpiu. Integracijos procesas susijęs ne tik su J. Stalino perlenkimais, bet ir su daug gilesniais objektyviais politiniais tikslais bei procesais. Todėl trėmimus aiškinti tik Stalino norais reiškia suprastinti istorinius įvykius.

Totalitarinio komunizmo Baltijos šalyse politikos pagrindą sudarė nacionalinio klausimo sprendimas užgniaujiant nepriklausomybės idėją. Svarbiausios praktinės šio klausimo sprendimo priemonės buvo vietos gyventojų trėmimai ir Baltijos šalių kolonizavimas „sąjunginiu etnosu“. Nors Baltijos tautos „sąjunginiu etnosu“ buvo keičiamos nuo pat okupacijos pradžios, posūkio tašku laikytini masiniai trėmimai iš Lietuvos 1948 m. kodiniu pavadinimu „Vesna“, kai buvo ištremta 44 tūkst. žmonių, ir trėmimai iš visų Baltijos šalių 1949 m. kodiniu pavadinimu „Priboj“ – tada ištremta 94 tūkst. žmonių, t. y. iš viso ištremta 138 tūkst. gyventojų. Netgi rafinuoti agitacijos, propagandos, auklėjimo ir perauklėjimo metodai, taip pat bausmės, kurios kadaise padėjo bolševikams išlaikyti pergalę senosiose SSRS respublikose, nedavė rezultatų Baltijos šalyse, kaip ir kitose nerusų teritorijose, todėl totalitarinis komunizmas 1940–1950 m. ėmėsi Baltijos šalių tautas keisti paklusnesniu „sąjunginiu etnosu“.

1948–1950 m. trėmimai iš Baltijos šalių turėjo aiškių nacionalinio valymo (*ethnic*) požymių. Tarp 1949 m. ištremtų iš Latvijos 44 271 žmogaus latviai sudarė 95,4 proc.

(tarp Latvijos gyventojų jų buvo 60 proc.), o rusų, kurių Latvijoje buvo apie 30 proc., ištremta 790 žmonių (1,9 proc. bendro skaičiaus)⁸. 1948–1951 m. ištremti lietuviai sudarė apie 50 proc. visų ištremtųjų į SSRS, o latviai – apie 25 proc. Šių tautų gyventojai sudarė apie 1 proc. visų SSRS gyventojų.

Siekdama savo geopolitinių tikslų, SSRS okupacijos metais neva norėdama apsaugoti okupacinės valdžios organus ir okupacinę kariuomenę vis vežė naujus gyventojus, kurie nei teisiškai, nei faktiškai nepriklausė prie tradicinių Baltijos šalių tautinių mažumų ir, Prancūzijos diplomatinio pasiuntinio žodžiais tariant, Latvijai buvo „importuota tautinė mažuma“.

Baltijos šalių išsivadavimo procese lemiamą vaidmenį atliko neginkluotasis pasipriešinimas, o kolonizaciją sulaikyti padėjo ginkluotasis pasipriešinimas ir kaimo gyventojai. Lietuvoje kolonizacijos lygis buvo žemesnis negu Latvijoje, nes čia vyko atkaklesnė partizanų kova ir buvo didesnis kaimo gyventojų procentas, be to, Lietuvos SSR vadovybė ne tokia promaskvietiška kaip Latvijos SSR.

Nuslopinus ginkluotąjį nacionalinį pasipriešinimą ir įvykdžius 1948–1950 m. trėmimus, susidarė palankios sąlygos kolonizacijai. Latvijoje ir Estijoje didesnė jų komunistų partijų vadovybės dalis lengvino šių šalių politinį kolonizavimą, o tarp Lietuvos SSR komunistų partijos vadovų tokios daugumos nebuvo, todėl čia politinį kolonizavimą vykdyti buvo sunkiau.

Masiniais Baltijos šalių gyventojų trėmimais ir masiniu šių žemių kolonizavimu imperija neabejotinai siekė savo geopolitinių tikslų, iškeltų dar XVIII a.: masiškai apgyvendinus savo žmonėmis Pabaltijo centrą – Latviją ir Rygą, – įsitvirtinti Baltijos jūroje ir galiausiai visiškai kolonizuoti Baltijos šalis.

Trečiojo reicho 1942 m. sudarytame „Ost generaliniame plane“ buvo numatyta 1945–

1967 m. įvežti į Latviją 164 100 vokiečių kolonistų⁹, tačiau sutriuškinus Trečiąjį reichą šis planas taip ir liko tik popieriuje. SSRS „Generalinis Rytų planas“ iki jos žlugimo per pusę šimtmečio buvo daugiau kaip perpus įgyvendintas.

Trečiasis reichas pagal „Ost generalinį planą“ numatė per 25 metus po karo (1942–1967 m.) apgyvendinti Latvijoje minėtą skaičių vokiečių, kad jie statytų gyvenamuosius namus, ir tam skyrė 127 mln. 300 tūkst. reichsmarkių. SSRS Latvijoje apgyvendino penkis kartus daugiau kolonistų negu buvo numatęs Trečiasis reichas – 900 tūkst. Jie buvo įkurdinti masiškai ištremtų vietos gyventojų būstuose ir naujai pastatytuose gyvenamuosiuose namuose.

Baltijos šalių emigrantų pasipriešinimo judėjimo veikla ir Vakarų supažindinimas per „Baltijos rusiškąjį langą“ su gyvenimo sąlygomis SSRS 1970–1980 m. lėmė, kad pasaulyje buvo suformuotas neigiamas kritiškas požiūris į Baltijos šalių buvimą Sovietų Sąjungoje. Tačiau SSRS vadovybė apsimetė to nematanti ir savo nacionalinės politikos klaidas mėgino suversti kitiems, sukuriamas problemas priskirdama daugiausia Vakarų žiniasklaidai.

Nepriklausomybės idėja buvo tvirtai įsišaknijusi visų trijų Baltijos šalių tautų savimonėje, ir tai padėjo ištverti 1948–1950 m. trėmimus bei kolonizaciją. Iš nelegalių ginkluotojo ir neginkluotojo pasipriešinimo grupių visose trijose Baltijos šalyse devintajame dešimtmetyje atsirado partijos, kurios ėmė kovoti dėl šios idėjos įgyvendinimo. Tai vyko pirmą kartą, nes nepriklausomybės laikotarpiu tokių partijų čia nebuvo. Dėl nepriklausomybės kovojusios partijos ir susivienijimai atliko svarbų vaidmenį pasiekiant tikrąją Baltijos šalių nepriklausomybę 1989–1991 m.¹⁰

Nepriklausomybės idėja pasipriešinimo judėjimo dokumentuose nuo septintojo dešimtmečio, pirma, vis labiau buvo siejama

su žmogaus teisėmis. Juose buvo nurodoma, kad Baltijos tautų nacionalinė laisvė gali būti pasiekta tik pasiekus pilietinę laisvę¹¹. Antra, vis labiau įsigalėjo supratimas, jog norint sustiprinti Baltijos valstybių nepriklausomybės idėją reikia, kad jos įeitų į Europos bendriją (*European Community*). Trečia, Baltijos valstybių nepriklausomybės siekimas buvo skelbiamas kaip sudedamoji dalis veiksmų, apimančių ir SNO įsipareigojimą stebėti, kaip SSRS laikomasi žmogaus teisių. Ketvirta, nepriklausomybei pasiekti planuota leisti visoms Baltijos šalims bendrą žurnalą pavadinimu „Eslali“.

Kremlius naudojo įvairias ideologinio, politinio ir dvasinio spaudimo formas, kad nepriklausomybės idėja nepasireikštų pasipriešinimu (ginkluotuoju ir neginkluotuoju), kad užkirstų kelią mėginimams susilpninti Maskvos įtaką didinant ekonominę bei kultūrinę autonomiją ir kad priešiškus rusų kolonizatoriams netaptų pastoviu politinio gyvenimo Baltijos šalyse reiškiniu.

Baltijos šalių nepriklausomybės idėja buvo tokia užkrečiama, kad per tautos elgseną darė įtaką ištikimiausių Kremliaus agentų – šių respublikų aukščiausiųjų vadovų – elgsenai. Todėl Kremlius, siekdamas savo tikslų ir norėdamas pažaboti „buržuazinį nacionalizmą“ („etninį ribotumą“), įvairiais metais ne kartą keitė ir baudė Estijos, Latvijos, Azerbaidža-

no, Ukrainos elito atstovus ir kartu keitė gyventojų sudėtį masiniais trėmimais ir kolonizavimu. Reikia ištirti, koku mastu Maskva siekė parodomojo efekto keisdama vadovybę ir ją bausdama, taip pat bausdama ištisas tautas ir keisdama jas kitų tautų gyventojais, kad sukurtų „vieningą ir galingą“ valstybę. Taip pat reikia ištirti, kaip praktinės priemonės, kurių griebėsi Maskva norėdama sunaikinti „buržuazinį nacionalizmą“, priklausė nuo nacionalinio pasipriešinimo stiprumo, tarptautinės padėties ir kovos dėl valdžios pačioje Maskvoje. Šiandien aišku viena, kad kova su nepriklausomybės idėja, nevengiant net keisti gyventojų tautinės sudėties, Baltijos šalių okupacijos laikotarpiu Sovietų Sąjungoje vyko nuolat iki pat 1991 m. Kova su rusifikacija ir kolonizacija, nors ir ne be nuostolių, baigėsi ne galutine kolonizacija, o Baltijos tautų nepriklausomybės idėjos pergale.

Paprastai imperija su savo kolonijomis atsisveikina po savo griūties, tačiau ne visada galutinai jas palieka. Jei imperija neturi stiprios kultūros, kurią galėtų palikti kolonizuojamiesiems (kaip kad paliko graikai, romėnai, prancūzai), tada ji daro spaudimą gyvajai jėgai (kolonistams), kurie okupuotose teritorijose liks ir po imperijos žūties ant jos griuvėsių. Tačiau pasaulyje nebuvo amžinų imperijų ir jų liekanų.

Nuorodos

¹ B. Meisner, *Die Baltischen Nationen Estland, Lettland, Litauen*, II Auflage, Köln, 1991, S. 147

² *Latvijas PSR vēsture, II sējums*, Rīga, lpp. 129.

³ *Ibid.*, lpp. 126.

⁴ K. O'Connor, *The History of the Baltic States*, London, 2003, p. 11.

⁵ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 514–516; *Latvijas republikas vēsture*, Rīga, 2005.

⁶ *Белая книга. О потерях, причинённых на роду Эстонии оккупациями 1940–1991*, Tallin,

2005, c. 45–46; *Lietuva 1940–1990...*, p. 514–516; *Latvijas vēsture XX gs.*, Rīga, 2005, lpp. 306–364.

⁷ „Preventing Genocide. Threats and Responsibilities“, *Stockholm International Forum*, 2004, p. 26–28; *January Proceeding*, Stockholm, 2004, p. 152–153.

⁸ *Aizvestie*, 1949, marts 29, Rīga, 2007, lpp. 188.

⁹ H. Strods, *Zem melnbrunā zobena*, Rīga, 1994, lpp. 66.

¹⁰ Estijos nacionalinė nepriklausomybės partija, Lietuvos laisvės lyga, Latvijos nacionalinis nepriklausomybės komitetas.

¹¹ *Programm of the Democrats in Russia, the Ukraine and Baltic Lands*, USSR, 1969.